

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 2(21), с. 170–174

Розглядається проблема професійного становлення особистості вчителя музики. Аналізуються якості, що необхідні людям творчих професій. Досліджується вплив духовного мистецтва на суб'єктивний світ особистості.

Дослідження наукової літератури дає змогу виокремити основні тенденції розвитку теорії професійного становлення майбутніх учителів музики. Першій тенденції притаманні пріоритети особистості в процесі її професійного становлення — це передусім гуманістичні, індивідуалізуючі чинники світогляду; другій тенденції — пріоритет інтересів суспільства, посилення ролі зовнішніх чинників, що впливають на особистість, намагання нівелювати нею відповідно до певних вимог.

Визначення гуманістичних ідей в освіті, спрямованість на особистісно зорієнтований підхід зумовлюють потребу у використанні універсальних можливостей музики у формуванні творчої особистості з глибоким, духовно ціннісним світом, з високими моральними якостями людини мистецтва, здатної до співчуття, співпереживання. З огляду на це існує необхідність у високопрофесійній підготовці та діяльності майбутніх учителів музики, готових до самостійного творчого пошуку, організації художньо-естетичного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах на принципово нових засадах.

Мета і завдання нашого дослідження полягають у визначенні психологічних чинників особистості майбутніх учителів музики в процесі професійного становлення, професійно важливих якостей майбутніх учителів музики, цілісних компонентів професійної діяльності майбутніх учителів музики, дослідженні впливу духовного музичного мистецтва на суб'єктивний світ особистості.

Музично-педагогічну діяльність дослідники (А. Ковальов, Л. Масол, О. Олексюк, О. Ростовський та ін.) розглядають як творчу і наголошують на духовному змісті та естетичній спрямованості, що ґрунтуються на духовному потенціалі мистецтва. При цьому пріоритет надається емоційному фактору, безсвідомості, інтуїції, але не виключається роль інтелекту у творчому процесі [5].

У процесі професійного становлення особистості майбутніх учителів музики формується “мистецький ідеал” як модель потрібних учителю музики якостей.

І. Верткін, базуючись на дослідженні біографій людей творчої праці, окреслив такі притаманні їм якості: 1) існування великої суспільно-корисної новаторської мети; 2) наявність системи планів і програм досягнення мети і контролю за рухом до неї; 3) висока працездатність під час здійснення планів; 4) уміння вирішувати завдання в обраній галузі; 5) здатність “тримати удар” з боку суспільного середовища, яке чинить опір інноваціям; 6) результативність [2].

Якості є важливими складовими психологічної діяльності людини. Їх розвиток і інтеграція в процесі професійного становлення майбутніх учителів музики приводить до формування системи професійно важливих якостей. Це складний і динамічний процес утворення функціональних і операційних дій на основі психологічних властивостей індивіда. У процесі освоєння і виконання діяльності психологічні якості поступово професіоналізуються, утворюючи самостійну підструктуру.

В. Шадриков під професійно важливими якостями розуміє індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності і успішність її освоєння. Професійно важливими якостями він вважає також і здібності.

Таким чином, професійно важливі якості — це психологічні якості особи, що визначають продуктивність (продуктивність, якість, результативність та ін.) діяльності. Вони багатофункціональні і разом з тим кожна професія має свій ансамбль цих якостей.

У найзагальнішому випадку можна виокремити наступні професійно важливі якості: спостережливість, образну, рухову та інші види пам'яті, технічне мислення, просторову уяву, емоційну стійкість, рішучість, витривалість, пластичність, наполегливість, цілеспрямованість, дисциплінованість, самоконтроль та ін.

Проаналізувавши наукову і методичну психолого-педагогічну літературу, відзначимо, що особливу увагу привертає проблема співвідношення раціонального та емоційного, аналітичного та інтуїтивного у змісті свідомості музиканта. Музика як мистецтво несе в собі глибокий художньо-емоційний потенціал; її пізнання просувається від художньо-емоційного первинного сприйняття-синтезу через розумове осягнення її композиційних, інтерпретаційних особливостей (аналізу) до найвищого синтезу — художньо-емоційного переживання виконуваного твору, осяяного інтелектом. Музична педагогіка орієнтується на таку абсолютно логічну з точки зору науки гносеологічну послідовність, що бере за мету виховання цілого досконалого музиканта, який би органічно поєднував у собі як інтелектуальні, так і художні якості.

У структурі професійного становлення особистості вчителя музики виокремлюємо такі цілісні компоненти, як психолого-педагогічний та музичний. Психолого-педагогічний компонент пов'язаний з мотиваційно-потребовою, інтелектуальною й емоційно-вольовою сферою особистості, визначається індивідуальними психологічними властивостями та якостями психічних процесів. Він охоплює додаткові мотиви, характерологічні особливості, творчі якості особистості, механізм творчості (мислення, уяву, почуття, психомоторику, енергопотенціал), педагогічні здібності (комунікативність, перцептивні здібності, динамізм особистості, емоційну стабільність, креативність). Музичний компонент розкриває специфіку праці педагога-музиканта і включає музичність (музичний слух — ритмічний, мелодійний, гар-

монійний, творчу уяву, чуття цілого, емоційність), виконавські здібності (інструментальні, вокальні), психомоторні здібності (диригентські, виконавські, інструментальні, вокальні), творчі вміння музиканта (мистецько-інтегровані, музично-практичні, інтерпретаційні, імпровізаційні, композиторські, пошуково-дослідницькі, проблемно-ситуаційні).

Одночасний і рівномірний розвиток цілісних структурних компонентів професійного становлення особистості майбутніх учителів музики сприятиме розвитку потреб спілкування з мистецтвом.

Відзначимо, що невід'ємною складовою мистецького ідеалу, як чинника професійного становлення майбутніх учителів музики, є духовне музичне мистецтво.

Духовна музика справляє великий вплив на суб'єктивний світ особистості, породжує складні переживання. Естетично-моральні почуття, потреби та ідеали, що виникають внаслідок дії музики і слів молитви, стимулюють особистісну й суспільно-корисну діяльність, зміцнюють віру в моральні заповіді, пробуджують у людини бажання боротися з тим, що заважає впровадженню їх у життя.

Духовна музика забезпечує вивчення історії і сучасності. Вона є глибокою і ґрунтовною, бо приводить у рух всю систему емоційно-насиченого, конкретно-образного мислення людини. Взаємодія з духовною музикою має велике значення для психічного становлення особистості, для розвитку її творчих нахилів й особистісних якостей, для засвоєння загальнолюдських моральних пріоритетів. Саме тому вчені (О. Бернс, Е. Ганслік, О. Рогов, Т. Щуровський) активно звертають увагу на музику як на важливий етико-естетичний фактор виховання молоді з педагогічного, психофізіологічного, мистецтвознавчого, релігійного та філософського аспектів.

Високе призначення музики, благодійний вплив на людей досліджують педагоги, психологи, філософи і музиканти всіх часів. За загальною їхньою думкою, цей вид мистецтва передусім розширює коло нашого пізнання, а водночас і сферу нашого буття. Музика є духовною силою, що виражає почуття людини, суспільства. За визначенням О. Бернса: "Музика є биттям пульсу світового життя, в ній відбиваються всі почуття, котрими живе людина, всі почуття, котрими живе світ, що одержують відгук у чутливій натурі композитора, який більше за всіх страждає, любить, має глибші почуття" [1, 10].

Музика впливає на людську фантазію, викликає образи, почуття, настрої, в результаті яких особистість починає переживати низку психічних станів. Невловимо в музиці діє сильніше, ніж усвідомлення певного явища. Таким чином, під час прослуховування музичного твору стимулюється послідовність мислення, що здебільшого базується на особистих інстинктивних відчуттях.

На думку І. Гумперса, мистецтво діє на почуття, але жодне з них не діє так опосередковано, з такою таємною владою, як музика. Слово є мова розуму, а музика — мова серця [10]. Філософ-естетик Е. Ганслік пише, що “музика діє на душевний стан скоріше, ніж щось інше художньо-прекрасне, музика оволодіває нами, інші ж види мистецтва діють на нас переконанням”. Продовжуючи свою думку, він вказує на вищий її рівень — духовну музику. “Духовний зміст музики — це її найважливіший фактор” [4, 13].

Духовна музика належить до культурно-історичних цінностей, оскільки вона є надбанням певної епохи, що розглядається з точки зору тієї системи цінностей, яка виконує роль відповідного рівня соціального регулювання; вона пройшла перевірку часом і сьогодні представлена не лише в духовних, а й світських закладах освіти, у навчальних програмах вузів і шкіл, у репертуарах хорових колективів.

Духовна музика стала предметом дискусій багатьох галузей науки. Майже всі спеціалісти сходяться на тому, що вона є унікальним і специфічним явищем нашої культури. Саме поняття “духовна музика” має декілька трактувань. У вузькому розумінні духовною вважають культуру музику, тобто ту, що її створено для церковних потреб. У широкому розумінні “духовна музика” виражає ідею зв’язку світу земного та небесного. Отже, широке розуміння поняття “духовна музика”, як вважає Т. Крижановська, виражає глибоко моральний, гуманістичний зміст, сповідає ідеали людяності, намагається вирішити загальнолюдські питання про те, що таке світ, що таке Людина, у чому полягає сенс життя, що таке добро і зло?

При дослідженні духовної музики часто визнають її благотворний вплив на внутрішні та зовнішні характеристики людини (здатність змінюватися, вгамувати пристрасті, почуття, привести душу до кращого стану). Ця музика використовує особливу мову, в якій відчувається присутність божественної ідеї “Істини-Добра-Краси”, а головними якостями є велична краса, простота, смиренна велич, спокій та мудрість.

Духовну музику визнають особливою ще й тому, що вона наділена особливою ритмікою та мелодикою, відмінною від іншого жанру музики, а її основою є звук, якому притаманна божественна, надлюдська сила. Вплив звуку на людину у ті далекі часи був значно сильнішим, ніж тепер, оскільки не існувало ще такого звукового середовища, шумового насичення, яке сьогодні називають “акустичним шоком”. Ще Августин Блаженний, розглядаючи історію людства як створення двох градусів — небесного та земного, стверджував: якщо в основі граду земного лежить звук, то в основі небесного граду — тиша, мовчання, або “ісіхія”. Клімент Олександрійський докладно досліджував питання впливу співу на життя людини. Він дійшов висновку: правильний спів є наслідком праведного життя, а праведне життя є умовою правильного співу. “Спів, як вважає грецький монах Євфимій Зігабен, справляє великий вплив на становлення характеру людини, на його зміни та впорядкування” [2, 9]. Дослідження пам’яток історії, археологічні знахідки та архівні матеріали лише підкреслюють те величезне значення, яке мала музика для людей.

Музику і спів використовували під час виховання; для правителів вони були важливим засобом досягнення політичних і соціальних цілей. З історії відомо, що Карл Великий за середньовіччя ввів у церквах Галії та Німеччини всенародний спів, а для пом’якшення брутальної вдачі свого народу при ньому використовували під час богослужіння орган.

Духовна музика була основою формування співацької культури Київської Русі, потім Російської імперії, до складу якої входила Україна. Спів міцно увійшов до всіх галузей освіти, став могутнім засобом формування духовності людини. Життя духовне, вважали монахи, як і тілесне, підтримується їжею: без їжі тілесної людина вмирає тілесно, без їжі духовної — духовно. Для нашого народу, як народу глибоко віруючого, однією з перших була потреба спілкування з Божественним. Це яскраво виявилось у традиціях, обрядах, ритуалах, у своєрідності літургії, де відобразилась пісенна вдача українського народу.

У багатьох давньоруських писаннях музику називають наукою, премудрістю, яка має витончену красу. Так, Архієпископ Макарій (середина XVI ст.) у своїй “Наказній грамоті” вимагав, щоб церковний спів справляв такий вплив на слухача, аби “вуха б чули та серце розуміло” [7, 15].

Із зробленого вище аналізу випливає, що духовна музика як цілісна структура — це не лише

особливий світ образів, думок, почуттів, а й відмінна від решти мистецтв інтонаційна сфера з притаманним лише їй тематизмом та законами його розвитку. Тому вона потребує особливої зосередженості та відповідної культури музичного сприйняття.

Причинами використання духовних піснеспівів, на думку сучасних дослідників, хормейстерів і вчителів православної Церкви, є такі:

- 1) церковний спів несе змістовність (як тексту, так і мелодичну), що вимагає не стільки насолоду від почутого, скільки погляд всередину себе, пізнання свого "Я";
- 2) спів духовної музики і текстів привчає до відчуття та аналізу звуку, його акцентів, розспівів, що формує вміння сприймати зміст і музику;
- 3) спів духовної музики зумовлює "гармонію" наших думок і душевного стану, налаштовує нас на благородність. Як говорить святий Афанасій Великий, супроводжуючи псалми співом, слід думати не про красу виконання, а про те, щоб "налаштувати (вирівнювати) свою душу" [2, 17];
- 4) єдність співу засвідчує взаємну любов та єднання людей.

Духовна музика, з її особливою енергетикою, стриманою емоційністю, відображуючи морально-етичні, естетичні ідеали людини, потужно впливає на формування музичного сприйняття. Факторами, які формують церковний спів, є богослужбовий текст, богослужбовий чин і музичний матеріал. На думку В. Москаленко, "динаміка, мелодика, темпоритм, паузи, гучність впливають на інтонацію, усе живить її, це засоби її виразності" [6].

Слово і музика мають настільки проникати одне в одне, щоб можна було сказати, що слово співає, а музика сповіщає. Слово присутнє у богослужінні постійно — це молитва, але завдяки музиці воно стає виразнішим за змістом і характером тексту. І навпаки, музична тканина, відділена від свого внутрішнього змістового наповнення, втрачає свої риси, свою значущість, що особливо помітно в духовних творах. Б. Ніколаєв відзначав, що "батьки наші називали церковний спів не музикою, а словесною мелодією" [8, 14]. Давньогрецький розспівний речитатив (псалмодія), словесний ритм і типові мелодичні моделі (поспівки) стали тими основними ознаками, що їх було покладено в основу церковного співу. Священна мелодія, за словами І. Златоуста, відображає "словесність Духа", а розчинена з нею благодать робить людину готовою до внутрішнього виконання [8, 23].

Однією з особливостей духовних творів більш раннього зразку є несиметричність ритму, яка не може увійти в симетричність тактів і згрупувати музичні фрази у періоди. Ритм повністю залежить від тексту, де немає правильного чергування ударних і безударних складів. У цілому вважається, що ритм впливає на людину і діє на неї особливим чином, створюючи необхідний психічний стан (впевненість у собі, віра у свої сили, душевний спокій, надія на постійний захист від будь-яких катаклізмів).

Поняття метру, ритму, темпу цікавили не лише музикантів, а й інших діячів культури. Так, К. Станіславський стверджував, що ритм комбінується з окремих моментів будь-яких тривалостей, які поділяють такт на різноманітні частини. На його думку, ми "думаємо, мріємо, сумуємо про себе теж у певному темпоритмі, оскільки у всіх цих моментах відтворюється наше життя. А там, де життя, там дія, де дія — там рух, а там де рух — там темп, а де темп — там ритм" [9, 152]. Отже, для того щоб адекватно сприйняти зміст музики, необхідно відчутти її ритм.

Таким чином, можна дійти висновку, що духовна музика впродовж багатьох століть посідала одне з визначних місць в історії вітчизняної музичної культури. Так, на початку свого існування музика була одним з головних засобів підкріплення вірувань людей. З часом вона стала одним з головних засобів навчання, оскільки церковний спів впроваджувався у навчальні заклади (школи, колегії, академії), а нотні книги слугували навчанням не тільки співу, а й грамоти, читання, письма. Духовна музика виконувала виховну, комунікативну, просвітницьку функції, бо через хоровий спів, музичну творчість, композицію прищеплювала дітям любов до ближнього, до своєї батьківщини, милосердя, сприяла викоріненню негативних моральних якостей та розвитку позитивних особистісних якостей, формуванню громадянської позиції.

Теоретичний огляд розвитку духовної музики дає можливість констатувати той факт, що духовна музика належить до культурно-історичних цінностей, вона є надбанням певної епохи, розглядається з точки зору тієї системи цінностей, яка виконує роль відповідного рівня соціального регулювання.

Сьогодні, на жаль, сучасний вчитель музики не може реалізувати свої здібності у впровадженні церковно-співочого надбання, оскільки не володіє фактичним матеріалом. В його уяві духовна музика ідентифікується зі світською хоровою, вирізня-

ючись тільки специфічністю сакрального тексту. Впровадження її безцінного скарбу є найважливішим внеском українських педагогів-музикантів у сучасну загальноєвропейську культуру.

Отже, професійне становлення майбутніх учителів музики базується на положеннях психології музично-педагогічної діяльності. Тому психологічними чинниками професійного становлення особистості майбутніх учителів музики є:

- визначеність, повнота і цілісність світогляду;
- висока духовна культура;
- активна життєва позиція;
- творчий підхід до навчально-виховного процесу;
- шанобливе ставлення до учнів;
- стійкий інтерес до педагогічної діяльності і постійне прагнення до вдосконалення власних професійних якостей;
- самостійність і відповідальність у соціальній поведінці.



Література

1. Бернс О. О. Что такое понимание музыки: Психолого-педагогический очерк. — СПб., 1903. — 47 с.
2. Верткин И. Н. Погоня за временем // Парус. — 1988. — № 6. — С. 18.
3. Вознесенский И. Общедоступные чтения о церковном пении. О высоком достоинстве и благотворном влиянии на людей церковного пения // О церковном пении: Сб. ст. / Сост. О. Лада. — М.: Талан, 1997. — С. 9–25.
4. Ганслик Э. Ф. О музыкально-прекрасном: Опыт поверки музыкальной эстетики. — М., 1895. — 181 с.
5. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості // Обдарована дитина. — 2004. — № 6. — С. 2–10.
6. Москаленко В. Інтонація, музика, слово // Наук. вісн. НМАУ ім. Чайковського: 36. ст. — К., 2003. — Вип. 27. — С. 12–20.
7. Музыкальная эстетика России XI–XVIII веков / Сост. А. И. Рогов. — М.: Музыка, 1973. — 246 с.
8. Николаев Б. Знаменный распев и крюковая нотация как основа русского православного церковного пения. — М.: Научная книга, 1995. — 300 с.
9. Станиславский К. С. Собрание сочинений: В 8 т. — М.: Искусство, 1955. — Т. 3. — 502 с.
10. Щуровский Т. О. Как нужно обучать наших детей музыке. — М., 1898. — 40 с.

Розглядається проблема професійного становлення особистості вчителя музики. Аналізуються якості, які необхідні людям творчих професій. Досліджується вплив духовного мистецтва на суб'єктивний світ особистості.

Рассматривается проблема профессионального становления личности учителя музыки. Анализируются качества, необходимые людям творческих профессий. Исследуется влияние духовного музыкального искусства на субъективный мир личности.

In the article is handled the problem of professional formation of music teacher personality. Analyze qualities which people of the creative professions have to possess. The research is on the influence of the spiritual musical art on the subjective personality sphere.

Надійшла 10 лютого 2009 р.